

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

Fakültə: İqtisadiyyat və Menecment Fakültəsi

Kafedra: Sənaye iqtisadiyyatı və menecment

İxtisas: 050405-Sənayenin təşkili və idarə edilməsi

Qrup: 799.3

SƏRBƏST İŞ №4

Fənn: Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər

Mövzu: Texnologiyaların beynəlxalq ötürülməsinin mexanizmləri və əsas formaları

Tələbə:

Əliyev Pərviz

Rəhbər, dosent:

T.Q.Əliyev

BAKI 2016

Texnologiyaların beynəlxalq ötürülməsinin mexanizmləri və əsas formaları

Beynəlxalq texnologiya mübadiləsinə insan fəaliyyətinin bütün dörd sferası – elm (təbiətin mənimsənilməsinin nəzəri qanunauyğunluqları), texnika (təbiətin yenidən qurulması təcrübəsi), istehsal (maddi nemətlərin yaradılması) və idarəetmə (istehsal və digər vəzifələrin həlli üçün fəaliyyət) cəlb edilmişdir. Texnologiyaların beynəlxalq ötürülməsi hüquqi müdafiə ilə təmin edilir.

Texnologiyaların ötürülməsinin aşağıdakı əsas istiqamətləri fərqləndirilir:

1) qeyri-kommersiya əsasında:

- xüsusi ədəbiyyatlar üzrə informasiya massivləri, kompüter informasiya bazaları, sorğu kitabları, işgüzar oyunlar və s.;
- konfranslar, sərğilər, simpoziumlar, seminarlar, klublar və s.;
- tələbələrin, alimlərin və mütəxəssislərin xaricdə təhsil almağa, ixtisasartırmaya, təcrübəyə göndərilməsi;
- çarpaz lisenziyalaşdırma;
- alim və mütəxəssislərin beynəlxalq miqrasiyası, o cümlədən “beyin axını”.

2) kommersiya əsasında:

- istehsala tətbiq edilmiş texnologiyaların satışı;
- birbaşa xarici investisiyalar və onları müşayiət edən müəssisələrin, firmaların, istehsalların tikintisi, yenidənqurulması və modernləşdirilməsi;
- patent və nou-hau lisenziyalarının satışı;
- birgə kollektivlərin yaradılması, mütəxəssislərin xaricdə çalışması yolu ilə birgə elmi-tədqiqat işlərinin həyata keçirilməsi;
- elmi-tədqiqat işlərinin koordinasiyası və kooperasiyası;
- lizing;
- injiniring;
- konsalting;
- portfel investisiyaları.

Yuxarıda göstərilən iki əsas istiqamətdən başqa sənaye casusluğu və texniki piratçılıq formasında mövcud olan texnologiyaların qeyri-leqal ötürülməsi də mövcuddur.

Texnologiyanın beynəlxalq hərəkətinin əsas forması lisenziya ticarətidir. Onun predmeti kimi ixtiraların, texnoloji təcrübənin, sənaye sirlərinin və kommersiya biliklərinin ötürülməsi üzrə patentli və patentsiz lisenziyalar çıxış edir. Əksər hallarda alqı-satqının predmeti kimi patentləşdirilmiş ixtiradan xaricdə istifadə hüququ çıxış edir. Texnologiyanın ötürülmə üsuluna görə, lisenziya sazişləri müstəqil və müşayiətedici sazişlərə bölünür. Birinci halda texnologiya və ya texnoloji biliklər onların maddi daşıyıcısından asılı olmayaraq ötürülür. İkinci halda isə lisenziyalar texnoloji avadanlığın təqdim edilməsi və injiniring xidmətlərinin göstərilməsi üzrə daha geniş müqavilə çərçivəsində verilir.

Lisenzialar lisenziya sazişi əsasında satılır. Bu sazişdə lisenziyanın növü (patentli, patentsiz), xarakteri və texnologiyadan istifadə hüququnun həcmi (adi, müstəsna, tam), lisenziya predmetindən istifadənin istehsal sferası və ərazi sərhədləri öz əksini tapır.

- *Patentli lisenziya.* Müvafiq “nou-hau” olmadan patentdən istifadə hüququnun ötürülməsini təsdiqləyən sənəddir.
- *Patentsiz lisenziya.* İxtira üzrə patent olmadan “nou-hau”dan istifadə hüququnu təsdiqləyən sənəddir.
- *Qeyri-müstəsna lisenziya.* Lisenziara bu texnologiya üzrə lisenziyanı həmin ərazidə digər lisenziatlara da ötürmə hüququnu saxlayan lisenziyadır.
- *Müstəsna lisenziya.* Lisenziata texnologiyadan istifadə üzrə inhisar hüququ verən və lisenziarın patentləşdirilmiş texnologiyadan və “nou-hau”dan müstəqil istifadə etməkdən və onların müəyyən ərazidə satışından imtinasını nəzərdə tutan lisenziyadır.
- *Tam lisenziya.* Lisenziata patentdən və ya “nou-hau”dan istifadə üzrə saziş müddəti ərzində müstəsna hüquq verən və lisenziarın bu müddət ərzində lisenziyanın predmetindən müstəqil istifadə etməkdən imtinasını nəzərdə tutan lisenziyadır.

Lisenziya sazişi adətən lisenziya məhsulunun sərbəst ixracı hüququnu və ya onun müəyyən dərəcədə və ya tam surətdə qadağan edilməsinin nəzərdə tutur. Ona adətən belə bir şərt də əlavə edilir ki, lisenziar sazişin fəaliyyətdə olduğu müddətdə lisenziya texnologiyasının məruz qaldığı təkmilləşdirmələr barədə lisenziata informasiya verməlidir.

Lisenzialarla beynəlxalq ticarətin formalarından biri *françayzinq*dir. Son 30 ildə geniş vüsət almış “françayzinq” termini “franchise” (güzəşt, üstünlük) fransız sözündən irəli gəlir və adətən belə bir məna kəsb edir ki, şirkətlərdən biri (“françayzer”) digərinə (“françayzi”) özünün geniş tanınan firma çeşidlərindən istifadə etməyə icazə verir.

Françayzinqin üç növü fərqləndirilir: istehsal, ticarət (əmtəə) və lisenziya (işgüzar) françayzinqləri.

İstehsal françayzinqi françayzer tərəfindən françayziyə məhsulun hazırlanması üçün zəruri olan əsas element və komplektləşdiricilərin verilməsini nəzərdə tutur. Bu məhsullar sonradan lisenziyalaşdırılan firma çeşidləri adları altında (əmtəə nişanları) satılır. Əmtəənin keyfiyyətinin yüksək səviyyədə qalması üçün françayzer həmçinin zəruri texnologiyayı təqdim edir və françayzinin əməkdaşlarının zəruri bacarıqları əldə etməsi üçün tədris prosesini təşkil edir. Françayzer həmçinin texnoloji intizama nə dərəcədə əməl edilməsini yoxlamaq üçün nəzarət prosesini də həyata keçirir.

Əmtəə françayzinqi işin elə bir təşkil üsulunu nəzərdə tutur ki, bu zaman françayzi məşhur bir şirkətdən onun əmtəələrini onun əmtəə nişanı ilə satmaq hüququnu əldə edir.

Lisenzia franqayzinqi daha populyar forma hesab edilir. Bu forma nəzərdə tutur ki, özünün əmtəə nişanının daha da tanınmasında maraqlı olan franqayzer franqayziyə mağaza və ya mağaza şəbəkələri açmaq hüququ verir. Bu mağaza və ya mağaza şəbəkələrində əmtəə və xidmətlər alıcılara franqayzerin adı altında satılır. Bu cür franqayzinq çox zaman restoranların, sürətli qidalanma müəssisələrinin istismarı, dondurma satışları, avtomobil icarəsi zamanı istifadə edilir.

Beynəlxalq lizinq bir tərəfin (icarəyə verən) digər tərəfə (icarəyə götürən) əmlakın (maşın, avadanlıq, cihaz, sex, zavod və s.) icarə müqaviləsi əsasında müəyyən mükafat qarşılığında müəyyən edilmiş müddət ərzində müstəsna istifadəyə verməsini əks etdirən maliyyə-kommersiya əməliyyatıdır.

Alqı-satqıdan fərqli olaraq icarə icarəyə verənin icarəyə verilən avadanlıq üzərində mülkiyyətini hüququnu saxlayır və icarəyə götürənə yalnız həmin avadanlıqdan müəyyən müddətə istifadə etmək hüququ verilir.

Dünya praktikasında üç növ icarə fərqləndirilir:

- 1) **lizinq** (lising-uzunmüddətli icarə), avadanlığın 3-5 il və daha artıq müddətə icarəyə verilməsini nəzərdə tutur;
- 2) **hayrinq** (hiring-ortamüddətli icarə), avadanlıq 3 il müddətinə qədər icarəyə verilir;
- 3) **rentinq** (renting-qısamüddətli icarə), avadanlıq 1 il müddətinə qədər icarəyə verilir.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə daha çox lizinqdən istifadə edilir ki, onun da aşağıdakı formaları vardır:

- *operativ lizinq* – məhsulun həyat dövründən daha qısa olan saziş müddəti ilə və icra müddətində avadanlığın qeyri-tam amortizasiyası ilə xarakterizə olunur; lizinq müddəti başa çatdıqdan sonra avadanlıq ya sahibinə qaytarılmalı, ya da yenidən icarəyə verilməlidir;
- *maliyyə lizinqi* – icarəyə götürülən avadanlığın tam ödənilməsi ilə xarakterizə olunur; saziş müddəti başa çatdıqdan sonra icarəyə götürən avadanlığı icarəyə verənə qaytara bilər, yeni saziş bağlaya bilər və ya lizinq obyektini qalıq dəyərinə görə satın ala bilər; maliyyə lizinqi mahiyyətinə görə satışın uzunmüddətli kreditləşdirilməsi deməkdir.

Beynəlxalq lizinq onun iştirakçılarının müxtəlif ölkələrdə yerləşməsi ilə xarakterizə olunur. Bu zaman birbaşa xarici lizinq (müxtəlif ölkələrin hüquqi şəxsləri arasında icarə sazişi) və dolaylı lizinq (icarə üçüncü şəxs vasitəsilə həyata keçirilir) fərqləndirilir.

Beynəlxalq injiniring yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, bir tərəfin (məsləhətçi) digərinə (sifarişçi) layihələndirmə, tikinti, obyektin istismara verilməsi ilə bağlı mühəndis-texniki xidmətlər göstərməsidir. Yeni obyektin tikintisi üçün lazım olan tam

kompleks xidmətlər *kompleks injiniring* adlanır. Eyni zamanda, injiniring fəaliyyətini bir neçə tərkib hissəsinə ayırmaq olar:

- *məsləhət injiniringi* – obyektin layihələndirilməsi, layihənin texniki-iqtisadi əsaslandırılmasının hazırlanması, beynəlxalq müzaidələrin keçirilməsi, tikinti planlarının işlənməsi və işlərin həyata keçirilməsinə nəzarət üzrə xidmətlərin göstərilməsi;
- *texnoloji injiniring* sənaye obyektinin tikintisi və onun istismarı, elektrik və su təhcizəti, nəqliyyat və s. ilə əlaqədar texnologiyaların sifarişçiyə verilməsini nəzərdə tutur;
- *tikinti injiniringi* – bu zaman əsasən, avadanlıqlar tikinti yerinə gətirilir, onlar montaj edilir və bununla əlaqədar, bir sıra mühəndis işləri həyata keçirilir; injiniring firmaları öz üzərlərinə baş podratçı funksiyasını götürərək işlərə tikinti və montaj subpodrat firmalarını cəlb edə bilirlər;
- *idarəetmə injiniringi* – müasir standartlar əsasında istehsal strukturunun və inzibati idarəetmənin təşkili üzrə, istehsalın planlaşdırılması prinsiplərinin, statistik hesabat üsullarının işlənməsi və s. üzrə xidmət göstərilməsidir.

Injiniring tipli xidmətlər həm xüsusi ixtisaslaşmış firmalar, həm də sənaye, tikinti və digər müəssisələr tərəfindən həyata keçirilir.

Injiniring xidmətləri bazarında üstün mövqeyə sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin firmaları malikdirlər: injiniring xidmətlərinin ixracının təxminən 95%-i onların payına düşür. Bununla yanaşı, hasilat, neft emalı, kimya, kompüter texnikası sahələrində injiniring xidmətlərinin ixracının sürətli artımı müşahidə olunur. Eyni zamanda, injiniring yol tikintisi və digər infrastruktur sahələrində mövqələrini itirir.

Ədəbiyyat Siyahısı

1. A.İ.Orucov, C.H.Kərimov. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. Dərs vəsaiti. Bakı, 2008, 462 səh.
2. Ə.H., Ələkbərov, M.Ə. Vəliyev, S.M. Məmmədov. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. Dərslik. Bakı, Çarşıoğlu, 2010, 648 səh.
3. G.Gəncəliyev. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər: müasir vəziyyəti və inkişaf problemləri. Bakı, 2005.